

- Bureaucratization and Social Mobility in Thailand', *American Sociological Review*, vol. 31, no. 4 (1966).
- 24 Evers, H-D., 'Organizational Structure and Social Environments: A Comparative Study of Buddhist Monastic Organizations', stencil, (Dept. of Soc. and Anthr., Northern Illinois University, DeKalb, Ill. 1966).
 - 25 Ingersoll, J. C., 'The Priest Role in Central Village Thailand' in Manning Nash (ed.), *Anthropological Studies in Theravada Buddhism* (New Haven, Yale U.P. 1966).
 - 26 Ingersoll, J. C. (met D. E. Pfanner), 'Religion and Economics in Village Thailand', *Journal of Asian Studies*, vol. 21/3 (1962).
 - 27 Klausner, W. J., 'Popular Buddhism in Northeast Thailand', in *Epistemology in Anthropology* (New York, Harper & Row 1963).
 - 28 Moerman, M., 'Ban Ping's Temple: The Center of a 'Loosely Structured' Society' in Manning Nash (ed.), *Anthropological Studies in Theravada Buddhism* (New Haven, Yale U.P. 1966).
 - 29 Mulder, J. A. N., 'De boeddhistische monniken als instrument van regeringspolitiek in Thailand', *Mens en Maatschappij*, jrg. 40, no. 4 (1965).
 - 30 Mulder, J. A. N., 'On the Structural Analysis of Thai Peasant Villages: A critique and a recommandation', *The Journal of the Siam Society*, (July 1967).
 - 31 Mulder, J. A. N., 'Sociology and Religion in Thailand: A Critique', *The Journal of the Siam Society*, Vol. LV, Part 1, (January 1967).

VENSTER OP DE JAARVERGADERING VAN DE AMERICAN
SOCIOLOGICAL ASSOCIATION, SAN FRANCISCO, 28—31
AUGUSTUS 1967

CONFLICT EN CONSENSUS ONDER AMERIKAANSE SOCIOLOGEN

door LEONARD M. HENNY

The Ghost of C. Wright Mills*

*The ghost of C. Wright Mills
Hondas down the halls
At night*

*By day it sleeps
Beneath a 30-ton monument
Donated by colleagues
To keep him there*

*What do we know about poverty
Let's do a survey!
In Miami Beach
Fill out the forms
Quickly, get me a travel grant!*

* Overgenomen van het aankondigingsbord op de jaarlijkse conventie van de American Sociological Association, 28—31 augustus, 1967, in het Hilton Hotel, San Francisco, California.

*Is Harlem erupting?
Well, as long as they don't come up here
Or out to Westchester**
We won't worry*

*At night
A ghostly rumble down the halls
Do we
see right,
Mills?*

ELIAS SWIFT

De Maatschappelijke Situatie

Wie in 1967 als buitenlandse gast de jaarlijkse conventie van sociologen meemaakt, is geneigd zich als vraag te stellen: Wat hebben Amerikaanse sociologen, in dit jaar der beproeving voor de Amerikaanse maatschappij, bij te dragen ter oplossing van de grote problemen waar het land voor gesteld staat?

Dat de politieke problemen overwegend van sociale aard zijn wordt thans niet langer in twijfel getrokken. Op het hoogtepunt van technische mogelijkheden en materiële welstand is 'the American Dilemma' nog steeds een sociale werkelijkheid. In bezit van de grootste macht die een land ooit over de toekomst van de gehele wereld gehad heeft, spreekt de regering van wereldvrede en economische ontwikkeling, maar voert in feite een beleid dat neerkomt op een oorlog van totale vernietiging.

In welke mate hebben sociologen, als ingenieurs van sociale systemen, een antwoord op het sleutelprobleem van de sociologie: hoe een maatschappij op te bouwen en te herbouwen die haar eigen maatstaven naleeft? Wat leeft er onder sociale denkers in een periode waarin de body politic van de maatschappij voor een historische beslissing staat?

De Conventie

Op het eerste gezicht blijkt er geen rimpel van beroering op de conventie. Drieduizend grijze-pakken intellectuelen consumeren gedurende drie en een halve dag meer dan driehonderdvijftig wetenschappelijke lezingen in het Hilton Hotel in San Fransisco. Als de lezingen een betrouwbare aanduiding zijn van wat er onder de sociologen omgaat is er, voor zover het de titels betreft, geen belangrijk onderscheid met vorige jaren te onderkennen. Het merendeel zijn technisch hoog ontwikkelde, gespecialiseerde facetstudies over onderwerpen die met het heden of het recente verleden verband houden. Vrijwel geen woord over de toekomst. Wat de sprekers betreft staan nog steeds dezelfde sociologische godheden onder de schijnwerpers die vijf of zelfs tien jaar geleden de toon aangaven. Een achter de schermen opgevangen onderonsje tussen twee veteranen is wellicht symptomatisch. 'Ik dacht dat we dit jaar van Parsons gespaard zouden blijven, nu geeft hij zowaar drie lezingen.' 'Dat zou nog niet zo'n ramp zijn als hij niet ieder jaar dezelfde lezing opdiende.'

Maar nauwelijks was de eerste conventiedag verstreken, of het werd duidelijk dat de conventie dit jaar een ander karakter had dan in de voorgaande jaren. Reeds de eerste dag hield een groep sociologen een 'Vigil for Peace' buiten het Hilton Hotel, waarbij de FBI ijverig foto's van de deelnemers nam. De tweede

** Upperclass suburb van New York.

dag circuleerde een ontwerp-resolutie ter afkeuring van de oorlog en ter inzameling van handtekeningen, en in de wandelgangen flonkerden de woorden 'negro ghetto' en 'Vietnam' als stiletto's in de conversatie tussen de bebrilde geleerden in de waardige Hilton entourage. Niettegenstaande, was de algemene stemming er een van 'business as usual,' en het was pas op de avond van de tweede dag dat een aankomende windverandering ontwaard kon worden. Dit was, wat wel genoemd kan worden de nacht van de sociologische generaals. Parsons, Heberle, Lazarsfeld, en hun 'favorite son,' Amitai Etzioni, discuteerden die avond in het openbaar (belangrijk genoeg: niet met het publiek) over het onderwerp 'macrosociologie.' Talcot Parsons, door Heberle geïntroduceerd als '40-jarige jubilaris van hun vriendschap,' schetste met fors penseel de wedergeboorte van de macrosociologie in de Verenigde Staten. 'Het is juist dat macrosociologische werken over Amerika voornamelijk door buitenlanders geschreven zijn, maar Mannheims opmerking dat de Amerikaanse sociologie zich alleen toespitst op detailstudie over subculturen in de Amerikaanse maatschappij is niet langer waar.'

Volgens Parsons is er een evolutie te onderkennen. Van de vergelijkende bestudering van individuen zijn wij thans, via de vergelijkende bestudering van sociale groepen tot vergelijkende landenstudies gekomen. Op dezelfde wijze zoals individuen in een survey op sociologische kenmerken vergeleken worden, zo worden thans hele landen of zelfs continenten op een sociologisch continuüm geplaatst. 'De referentiekaders ontwikkeld in de biologische wetenschap zijn een grote hulp in de analyse van vergelijkbare en niet-vergelijkbare sociale karakteristieken in maatschappijen. Parson's (voorspelbare) slotsom is een pleidooi om aspecten van de evolutionistische theorieën, die een halve eeuw geleden in diskrediet raakten, op hun waarde voor het maken van vergelijkende landenstudies te herzien en in de sociologische analyse een ruimere plaats te geven.

Lazarsfeld borduurt voort op dit thema, dat, men kan wel zeggen, een cultuurpatroon op zichzelf onder ASA sociologen geworden is. Hij concentreert zich voornamelijk op de methodologische mammoettaak om landen, als individuen, op het al of niet voorkomen van sociale karakteristieken te analyseren. Hij geeft een zacht rukje naar links door enige stapjes van de ivoren-toren-ladder af te dalen om de Amerikaanse beweging voor de burgerrechten in zijn betoog op te nemen.

Een verrassend contrast tegen deze achtergrond van eminentia was de door Heberle als 'favorite son' aangekondigde Amitai Etzioni. Zijn openingszin: 'Once the terrible war in Vietnam is terminated' was al onmiddellijk een aanduiding van zijn op acute macrosociologische problemen georiënteerde sociologie. Met gedeeltelijke instemming citeert hij C. Wright Mills, dat sociologische theorieën en methodologieën een fetish geworden zijn die een barrière vormen tussen de socioloog en de sociale werkelijkheid die hij wil onderzoeken. Hij geeft deze notie slechts gedeeltelijke instemming, omdat naar zijn mening er een 'basis fonds' van sociologische theorie moet zijn waaruit een gemeenschap van sociologen kan putten om te voorkomen dat de sociologie in evenveel sociologieën verzeild raakt als er sociologen met verschillende ideologische posities zijn. Een objectieve basis voor de macrosociologische bestudering van landen is hun explicite waardestelsel. Gunnar Myrdal demonstreert in *An American Dilemma* dat Amerikanen niet leven volgens hun *eigen* maatstaf van gelijkheid (niet een maatstaf die Myrdal aanlegt, of die voor Zweden geldt).

Een dergelijke 'objectieve' maatstaf neemt Etzioni aan (naar hij beweert) in zijn bij The Free Press te verschijnen boek, *The Active Society: A Theory of Social and Political Processes*, waarvan deze lezing een synopsis vormde.

Het onderscheid tussen actieve en passieve elementen in de maatschappij doorsnijdt de onderscheidingen tussen de conventionele dichotomieën statisch-

dynamisch, stabiliteit-verandering, Gemeinschaft-Gesellschaft. Een actieve eenheid in de maatschappij heeft een ingebouwd geïnstitutionaliseerd mechanisme voor fundamentele verandering: een maatschappelijke 'overlay' van leiding gevende, wegwijzende processen en een maatschappelijke 'underlayer' van geleide, volgende processen. De maatschappelijke leiding-gevende processen spelen zich af in een spanningsveld tussen 'consensus' en 'controle.' De sleutel tot het succes of het falen van een beleid is een juiste balans te handhaven tussen maatregelen die genomen worden op basis van een in de maatschappij aanwezige consensus, en maatregelen die genomen worden op basis van een machtspositie.

Aktuele Sociologie

Deze onderscheiding is momenteel bijzonder actueel. Besluitvorming in de Amerikaanse maatschappij opereert zeer nauw in een spanningsveld tussen besluitname op basis van consensus (opinie polls, verkiezingen en tussentijdse verkiezingen, marktonderzoek) en besluitname op basis van een machtspositie (monopolie over militaire en politionele bevelvoering, monopolie over economische directieven, over informatiebronnen, etc.). Dit geldt voor besluitvorming in de regering als wel voor besluitvorming in industriële organisaties.

Een schoolvoorbeeld is de huidige ontwikkeling.

Internationaal onbevooroordeelde toeschouwers vragen zich af hoe het mogelijk is, dat een vredelievend volk als het Amerikaanse met een democratische regeringsvorm en een vrijwel ongcensureerde pers haar regering toestaat een onverklaarde, illegale uitroeiingsoorlog te voeren als thans plaats vindt met de bombardementen op bevolkingsconcentraties in Noord-Vietnam. Een verklaring ligt in de afgewogen dosering waarmee de administratie haar besluiten vormt op basis van macht en op basis van consensus. Het verkiezingsmotto van de president vóór zijn ambtsaanvaarding was: geen uitbreiding van militaire operaties in Zuidoost-Azië. Dit was in scherpe tegenstelling met zijn opponent, Barry Goldwater. De verkiezing van Johnson als president was een duidelijke reflectie van de consensus voor matiging van militaire avonturen.

Het hoofdmotief van de Johnson-administratie werd onmiddellijk na de verkiezing een oude slogan uit de tijd van de revolutie, 'government by the consensus of the governed.' Dit motief ging, en gaat nog steeds, als een draad van Ariadne door redevoeringen en regeringsstukken. Maar, naarmate het conflict om Vietnam zich heeft toegespitst, is de besluitvorming in naam gebaseerd gebleven op 'consensus,' maar in werkelijkheid heeft het zwaartepunt zich verplaatst naar besluitvorming op basis van macht. De totale balans bleef tot op heden echter binnen een marge van consensus die het beleid als geheel voor een meerderheid van het electoraat aanvaardbaar heeft laten blijven. Iedere 'peace feeler,' hoe irreëel deze ook mocht zijn, houdt de schijn op, dat het verkiezingsmandaat van de president (geen uitbreiding van de oorlog) nog steeds onderdeel van de presidentiële politiek is. Iedere 'peace feeler' baant daardoor de weg tot hernieuwde besluitname op basis van macht; verdere escalatie van de oorlog, beslissingen die generationaliseerd worden als zijnde gebaseerd op informatie die voor het publiek ontoegankelijk is.

Etzioni, hoewel andere voorbeelden aanhalend, wijst met grote nadruk op het gevaar van de steeds wijder wordende informatiekloof, die zich vormt tussen het publiek en de besluitvormers. De vloed van informatie waartoe iedere burger in een democratische maatschappij in principe toegang heeft, vereist in werkelijkheid een arsenaal van hulpmiddelen om verstaan te worden. Voor de krantelzer alleen al is mentale vaardigheid (lezen en begrijpen) onontbeerlijk. Daarenboven is een eerste vereiste de kundigheid om te selecteren en gegevens met elkaar te combineren en tegenstrijdige berichtgeving op haar waarde te schatten.

Nog problematischer is de steeds groeiende hoeveelheid informatie, die is ingeblikt op microfilm en op 'computertape' en waarvoor de beschikking over kostbare machines onontbeerlijk is. Het zijn deze tendenties waardoor de potentiële 'gelijkheid van burgers' een steeds meer relatief karakter krijgt. Zelfs de gelijkheid onder reuzen komt op losse schroeven te staan. Om het voorbeeld van Etzioni aan te halen, 'is er sprake van 'equality,' wanneer de Nationale Ruimtevaart Organisatie (NASA) tweehonderd experts tewerk zet om een rapport op te poetsen, dat tot doel heeft congresleden ervan te overtuigen, dat meer fondsen voor de ruimtevaart beschikbaar dienen te worden gesteld, terwijl een congreslid alleen maar over de hulp van een werkstudent beschikt om het rapport op dubbele bodems te controleren?'

Sociologie Engagée

Een kernvraag voor veel Amerikaanse sociologen is: voor welke machtsconcentratie wens ik mij in te zetten? Er is keuze te over. Op de ASA job market: (1) een onderzoek voor het ministerie van oorlog, uitmuntende betaling, publikatie van het rapport onder de naam van de auteur; (2) een actie rol als ideoloog in een anti-militaire recruitersorganisatie, vergoeding van essentiële kosten van levensonderhoud, bereidheid gearresteerd te worden een vereiste.

Het dilemma van het sociaal betrokken zijn van de socioloog kwam tot volle explosie in de tumultueuze zakelijke jaarvergadering op de voorlaatste dag van de conventie.

Een aantal jonge sociologen, met ondersteuning van Etzioni, introduceerden een resolutie waarin de ASA verzocht wordt, in een officiële verklaring de oorlogshandelingen van de Verenigde Staten in Vietnam af te keuren. Het bestuur nam ten aanzien van de resolutie (zoals verwacht) een uiterst formalistisch standpunt in. De jaarvergadering was volgens het bestuur niet een geschikte plaats voor een dergelijke resolutie. De woorden 'geen precedent aanwezig,' 'het reglement van orde verbiedt ons . . .,' 'the regular process should prevail,' 'de constitutionele legaliteit van ons charter maakt het ons onmogelijk . . .,' karakteriseerden het standpunt. Toen het bestuur verklaarde, dat een hoofdelijke stemming op zijn vroegst in januari zou kunnen worden uitgevoerd, begon zich het ongeduld 'n de zaal op te stapelen: 'als we de voorschriften en reglementen van de ASA volgen staat ons leger ondertussen in Peking,' waarop een verdediger van het bestuur aanvoert: 'het Vietnam-probleem is, gezien de emotionele geladenheid van de controverse, 'neither a scientific nor a scholarly issue,' en de vak-sociologen dienen zich van een standpunt in deze politieke aangelegenheid te onthouden.' 'Bovendien,' zo verklaarde deze spreker, 'het hele Vietnam-probleem behoeft verder en diepgaander onderzoek alvorens een stellingname wetenschappelijk verantwoord is.' Dit tenslotte deed een storm van protest uit de zaal losbarsten. Schamper gelach, 'further research!' Horowitz, redakteur van het nieuwe blad *Trans-Action*, en een van de 500 ondersteuners van de resolutie, brengt het tenslotte weer tot de microfoon en verklaart: 'de ASA heeft de regering in zoveel gevallen geholpen, alleen al door sociologen in overheidsdienst aan te bevelen, dat het belachelijk is onder de huidige omstandigheden onze handen schoon te wassen.'

Tenslotte wordt besloten, dat over de inhoud van de resolutie gestemd zal worden en dat de uitslag als een opiniepeiling onder de aanwezige leden beschouwd zal worden in plaats van als de aanname van de resolutie. De uitslag (bij handophouding) bleef ongeteld en was tweederde voor en éénderde tegen volgens het ASA-bestuur, en één op acht tegen volgens het verslag in de *New York Times*.

Impressies in de Kantlijn

In de marge van de spectaculaire gebeurtenissen waren verder nog enkele interessante ontwikkelingen herkenbaar. Bijvoorbeeld de overgrote belangstelling van de zijde van de congresserende sociologen voor het fenomeen van de 'hippies' in San Francisco. Evenals in Nederland, waar sociologen enigszins verstoord geïntrigeerd waren door provo, heerst ook onder de Amerikaanse sociologen de neiging het hippie gedrag als 'afwijkend gedrag' te klassificeren, omdat gedrag in de sociologie nu eenmaal óf normaal óf afwijkend is. Toch is er onder Amerikaanse sociologen een sterkere tendentie het hippie gedrag als 'experimenten in nieuwe levensstijlen' te beschouwen, een zoeken naar vormen van samenleving buiten de geprogrammeerde levensmachine van de Johnsoniaanse 'great society'. Een andere duidelijk waarneembare tendentie is de toenemende accommodatie onder de sociologen ten opzichte van de Sowjet-Unie. Het tijdperk van de Kremlinologie is afgesloten. De nieuwe trend is naar het zoeken van parallellen tussen de kapitalistisch geïndustrialiseerde en de socialistisch geïndustrialiseerde maatschappij, en iedere overeenkomst (jeugdcriminaliteit, technokratische klassevorming, residentiële segregatie) wordt aangekondigd met een fanfare van 'zie je wel, ze hebben dezelfde problemen.' De lezingen van de twee Sovjet-sociologen, Zamoshkin en Timoteev (een novum voor de ASA-conventies) versterkte deze tendentie ook van Russische zijde. Zij spraken over studies in de Sowjet Unie met betrekking tot 'voldoening in het werk onder arbeiders,' 'de evaluatie van overheidsbeleid,' 'bestudering van communicatie tussen regeerders en geregeerden via informele kanalen.'

Een nieuw element in de Amerikaanse sociologie is de rol van de overheid als werkgever voor sociologen. Een deelnemer aan de conventie verklaarde als groot nieuws, dat momenteel 'nog maar' zeventig procent van de sociologen als docent werkt. Dertig procent werkt voor het bedrijfsleven of voor de overheid, voornamelijk in het programma ter bestrijding van de armoede, maar ook voor volksgezondheid, huisvesting en voor defensie. Deze ontwikkeling zal waarschijnlijk tot gevolg hebben, dat in de nabije toekomst de Amerikaanse sociologie meer overwegend 'actie-georiënteerd' zal worden en de stellingname ten opzichte van het establishment en de toekomstige samenlevingsvorm zich zal verscherpen. Modellen van een milde evolutie naar een welvaartsstaat worden hoe langer hoe meer acceptabel. Maar het is nog niet zover dat modellen van een revolutionaire ontwikkeling in het spoor van Ho Chi Minh, Castro of de Black Power-beweging, in Amerikaanse sociologische kringen als acceptabele alternatieven worden aanvaard.

Daarom is de resolutie van de sociologen tegen de oorlog in Vietnam in wezen slechts een kreet in de ruimte, want in feite is er momenteel van de zijde van de sociologen op de conventie geen alternatief samenlevingsmodel geponeerd, dat een overbruggende maatschappijvorm tussen socialistische model van Noord-Vietnam en het autocratisch militaristische model van Zuid-Vietnam voorstelt. Een poging, die nog het dichtst deze opgave benadert is van de ASA-president, Charles Loomis, die in zijn presidentiële rede, 'In Praise of Conflict and its Resolution,' een ontwikkelingspolitiek voor moderniserende landen voorstelt gebaseerd op ervaringen opgedaan in 'calamiteits research.' Hij herhaalt de vraag die hem, als Amerikaans adviseur in ontwikkelingslanden steeds weer gesteld wordt: 'als landen zoals Israël en sommige communistische landen met kikkersprongen in de moderne wereld kunnen springen, waarom kunnen wij dat dan ook niet?'

Loomis' antwoord op deze vraag is 'dat zulk een sprong mogelijk is, op voorwaarde dat er onder de bevolking een Durkheimiaanse 'conscience collective' aanwezig is. Een collectieve geest, merkt hij op, komt vooral dan tot ontwikke-

ling wanneer een bevolkingsgroep een door de natuur of mensen aangerichte ramp heeft ondergaan. De beste kansen voor modernisering voor een maatschappij liggen onmiddellijk nadat een ramp heeft plaats gevonden omdat dan geldmiddelen in geconcentreerde hoeveelheden aanwezig zijn en de bevolking de motivatie heeft om zich volledig in te zetten. Hierop berust het succes van de communisten na een revolutie en hierop berust ook het succes van hulpacties van de rijke landen aan door rampen of militaire nederlagen getroffen ontwikkelingslanden.

Amerikaanse hulpacties in zulke gevallen zijn meestal gericht op een restauratie van de *status quo*. Wat, zo vraagt Loomis zich af, zou niet het effect kunnen zijn als sociologen klaar stonden met effectieve plannen waarmee een noodgebied van een traditionele maatschappijvorm in een moderne maatschappijvorm getransformeerd kon worden? In deze gedachtengang ligt op zijn minst de kiem tot de ontwikkeling van een meer effectief ontwikkelingsprogramma volgens een niet socialistisch of semi-socialistisch ontwikkelingsmodel.

NASCHRIFT VAN DE REDACTIE

Het bovenstaande stuk van de heer Henny geeft in zoverre een eenzijdige visie op de gebeurtenissen in San Francisco, dat het niet vermeldt dat het bestuur van de American Sociological Association unaniem besloten heeft een opiniepeiling te houden onder *alle* leden van de ASA betreffende de Amerikaanse politiek in Vietnam. De resultaten van deze opiniepeiling — die inmiddels gehouden is —, zullen zo spoedig mogelijk openbaar gemaakt worden. Voorts zal onder alle stemgerechtigde ASA-leden een stemming gehouden worden over het officiële standpunt dat de ASA in deze kwestie dient in te nemen.

COMMENTAAR

SOCIOLOGIE EN ONTWIKKELINGSBELEID IN NIET-WESTERSE SAMENLEVINGEN; EEN ECONOMISCHE KANTTEKENING

door J. P. PRONK en J. S. WAARDENBURG

De uitnodiging om van economische zijde op het artikel van Breman en Hommes¹ te reageren hebben wij graag aanvaard, omdat we de belangstelling van sociologische zijde voor ontwikkelingsbeleid als een georganiseerde beheersing van structureel-culturele verandering van harte toejuichen.² Hoewel de schrijvers zich voornamelijk tot hun vakgenoten richten zijn er genoeg raakpunten met het werk van economen aan de orde gesteld om bij aan te sluiten. Allereerst moeten ons twee kritische opmerkingen van het hart. Het standpunt en de werkzaamheid van economen lijkt ons wel genuanceerder en ruimer dan in het artikel is weergegeven. Zo zou het bijvoorbeeld bepaald uitzonder-

¹ J. C. Breman en E. W. Hommes, 'Sociologie en ontwikkelingsbeleid in niet-Westerse samenlevingen', *Sociologische Gids*, 14, 3, mei/juni 1967, p. 158—174.

² Zie ook D. B. W. M. van Dusseldorp, 'De socioloog en de planning in de ontwikkelingslanden', *Internationale Spectator*, XXI, 11, 8 juni 1967.

lijk zijn nu nog van economen te horen dat kapitaalsvermeerdering en toename van technische kennis een voldoende voorwaarde voor ontwikkeling is. Kapitaalverstreking en overdracht van technische kennis, waarvan de auteurs spreken, vormen — met herziening van de wereldhandelsstructuur — wel de voornaamste en praktisch noodzakelijke bijdrage die de rijke landen kunnen leveren. Ook wordt in brede kring erkend dat er veel meer bottlenecks zijn dan kapitaalschaarste; o.a. het gebrek aan buitenlandse betaalmiddelen, het tekort aan geschoolde krachten, de stagnatie van de landbouw met zijn sociale achtergronden, de sterke bevolkingsaanwas en de inadequaatheid van de sociaal-economische infrastructuur (overheidsapparaat, bank- en kredietwezen, e.d.) passeren regelmatig als zodanig de revue. Een ernstiger bezwaar is dat de auteurs geen onderscheid maken tussen planning op korte termijn (bijv. tot 1 jaar), middellange termijn (bijv. voor 5 jaar) en lange termijn (perspectiefplanning voor 10 jaar of langer). Op korte termijn moet veel als constant worden aangenomen — bijv. juist het structurele en culturele kader van de samenleving — wat op langere termijn wel variabel is, en bij (middel)lange-termijnplanning moeten juist korte-termijnproblemen (bijv. instabiliteit van de binnenlandse prijzen) als opgelost of betrekkelijk onafhankelijk oplosbaar aangenomen worden. In de praktijk gaat de economische planning, zoals deze door de in het artikel aangehaalde schrijver A. Lewis beschreven wordt, veelal nog niet verder dan de middellange termijn.

Hoewel bij enkele passages nog wat vraagtekens zijn te zetten willen wij liever onvruchtbare discussies over details, die meer misverstanden plegen te wekken dan op te ruimen, vermijden en als voornaamste bijdrage tot de discussie een poging doen deze een stap verder te brengen. Daarbij zijn we zo pretentius een schema van (middellange-termijn) economische ontwikkelingsplanning voor te leggen met de uitnodiging daarin aan te wijzen waar sociologische factoren direct relevant zijn en eventueel ten onrechte verwaarloosd. Wij zijn ons ervan bewust daarmee de sociologen uit te nodigen maar weer aan te knopen bij wat economen presenteren, maar dit schema wordt door planners momenteel vrij algemeen aanvaard en desgewenst zien wij gaarne een praktisch schema van sociologische zijde er tegenover ter discussie gesteld.

Het schema dat wij hier zeer kort willen aanduiden is dat van de planning in fasen: de macrofase, de middenfase en de microfase.³ De bedoeling van dit schema is het planningsvraagstuk in stappen van opeenvolgende, steeds minder geaggregeerde, benaderingen op te lossen. In de macrofase in haar eenvoudigste vorm worden de geaggregeerde doeleinden van het ontwikkelingsplan gekozen, hoofdzakelijk in de vorm van de groei van het nationaal inkomen die tegelijk wenselijk wordt geacht en haalbaar, gezien de noodzakelijke financiering van de met deze groei corresponderende investeringen uit binnenlandse besparingen en buitenlandse hulp en gezien de beschikbaarheid van andere schaarse factoren. Bij de huidige stand van de wetenschap is deze keuze in essentie een politieke beslissing. In de middenfase wordt de economie naar sectoren (bijv. landbouw, industriële sectoren, etc.) en desgewenst ook geografische gebieden opgesplitst, en per sector en per gebied een met het nationale doel corresponderende groei vastgesteld, die in combinatie met de

³ Voor een uitvoeriger beschrijving zie J. Tinbergen, *Ontwikkelingsprogrammering*, Wereldacademie Reeks, Utrecht, 1967.

invoeren de door de toename van het inkomen toenemende vraag naar goederen en diensten dekt. Enerzijds is het hierbij mogelijk voor elk gebied apart inkomensdoeleinden vast te stellen, welke tezamen tot het nationale doel optellen — wederom een politieke keuze —. Anderzijds is ten aanzien van de groei van elk van de zgn. internationale sectoren, waarvan de goederen in- of uitgevoerd kunnen worden, een keuze mogelijk welke sectoren uitgebreid zullen worden en eventueel zullen exporteren, en in welke sectoren aan de vraag door invoer zal worden voldaan. Bij deze keuze worden de zgn. comparatieve voordelen van het land in rekening gebracht, wat het in essentie tot een economische of efficiëntie-keuze maakt. In de microfase worden de individuele investeringsprojecten die de sector (-) totalen moeten gaan opvullen, geselecteerd met als criterium de bijdrage aan de ontwikkelingsdoeleinden (de baten) in verhouding tot de kosten aan schaarse produktiefactoren. Hierbij is het zeer wel mogelijk onder de ontwikkelingsdoeleinden meer te rekenen dan de toename van het nationaal, resp. regionaal inkomen, i.h.b. werkgelegenheid, waarbij dan een onderlinge afweging van deze doeleinden nodig zal zijn. Ook dient men toekomstige baten en kosten van deze projecten over langere termijn in rekening te brengen, waarbij een voorkeur voor meer onmiddellijke bijdragen door het toepassen van een zgn. discontovoet tot uiting kan komen.

De volgende opmerkingen kunnen ter toelichting bij dit schema gemaakt worden:

a) Elke volgende fase kan resultaten geven, die het noodzakelijk maken de veronderstellingen in een vorige fase, en de daarop gebaseerde berekeningen te herzien. Zo kunnen kostengegevens van in de microfase geselecteerde projecten nopen tot herberekening van de middenfase met nieuwe kostencijfers. Eventueel kan zelfs blijken dat een sector onvoldoende uitgebreid kan worden door het ontbreken van goede projecten in die sector.

b) Dit schema omvat ook zgn. 'sociale' sectoren als onderwijs en gezondheidszorg. Vooral bij de laatste is de schatting van de toeneming van de vraag niet direct uit de inkomestoename af te leiden, maar toeneming van de voorzieningen vormt weer een beleidsbeslissing, al blijft vergelijking met baten-kosten verhoudingen in andere sectoren gewenst. De beoordeling van de baten valt hoger uit als men — terecht — het gunstige effect van deze sectoren op de produktiviteit in andere sectoren in rekening brengt. In de onderwijssector bleek het zelfs mogelijk te komen tot een gedetailleerd onderwijsplan, corresponderend met de behoefte in andere sectoren aan personen met verschillende graden van scholing.

c) De theorie van economische planning berust op een consequent onderscheid tussen 'doeleinden' en 'instrumenten', welke de overheid kan en wil hanteren. Voorbeelden van instrumenten zijn belastingen, subsidies, directe investeringen in overheidsbedrijven, loonvoorschriften, licenties voor investeringen of invoer, voorlichting, enz.

Op de in het schema genoemde drie fasen volgt dan ook noodzakelijk de fase van implementatie-planning, d.w.z. een nauwkeurig aangeven welke instrumenten hoe gehanteerd dienen te worden om de doeleinden en afgeleide taakstellingen van het plan te realiseren. Hieronder valt ook de gedetailleerde implementatie-planning van individuele projecten, al zal deze niet steeds door de overheid hoeven te geschieden.

Alvorens in te gaan op mogelijke aanknopingspunten voor sociologen bij dit schema moet nog een algemene opmerking gemaakt worden. Er hoeft geen discussie over te zijn, dat ontwikkeling een gecompliceerd maatschappelijk proces is met sociale, culturele, politieke en economische aspecten, dat maar zeer gedeeltelijk geanalyseerd en begrepen is en wellicht belangrijke geografische verschillen vertoont, en dat de economische theorie die aan het bovenstaande schema ten grondslag ligt hiervan een sterk gestyleerde voorstelling geeft. Slechts een klein gedeelte van alle denkbare economische factoren zijn in dit model gerepresenteerd en van veel zgn. niet-economische factoren is verondersteld dat hun invloed op de variabelen en constanten in het model òf bekend, òf minder belangrijk, òf constant is.⁴ De vraag hoeft daarom niet te zijn of wel alle denkbare en reële invloeden op het proces van ontwikkeling in rekening zijn gebracht — want dat is bij voorbaat niet en nimmer het geval — maar of de gebruikte stylering toelaatbaar en relevant is. Met andere woorden, wie stelt dat in dit planningsschema een aantal (veranderingen van) factoren ten onrechte verwaarloosd zijn, dient aan te tonen dat hun invloed op de in het model wel verwerkte gegevens — welke geacht worden voor de planperiode geldig te zijn — relevant is, d.w.z. dusdanig, dat de berekende resultaten, inclusief die m.b.t. het gebruik van de instrumenten, belangrijk anders zouden worden als deze factoren niet verwaarloosd zouden worden. In de rest van deze kanttekening doen wij enkele pogingen tot een voorlopige aanduiding waar sociologen bij dit schema aanknopingspunten zouden kunnen vinden. In de eerste plaats zijn in dit model een groot aantal gegevens — en m.b.t. de toekomst strikt gesproken veronderstellingen — verwerkt over het consumptie- en spaargedrag van het aggregaat van personen en instellingen. Uiteraard wordt getracht de invloed van de hantering van instrumenten als belasting, loon- en prijspolitiek hierop in rekening te brengen, evenals die van de ontwikkeling van de inkomensverdeling in het land, die zelf onder de doeleinden kan zijn opgenomen. Het zou interessant zijn als sociologen belangrijke mischattingen in deze veronderstellingen zouden kunnen aanwijzen, dan wel wegen wijzen naar ongebruikte instrumenten die het consumptie- en/of spaargedrag in een voor ontwikkeling gunstige zin kunnen beïnvloeden. De schrijvers wijzen reeds in deze richting met hun opmerking over spaargedrag op het Indiase platteland.

De in de macrofase gestelde — en mogelijksterwijs in de microfase aangevulde — doeleinden, die de resultaten van de planning mede bepalen en die wij als een in essentie politieke beslissing karakteriseerden, hebben allerlei sociale achtergronden en implicaties. In het algemeen stellen de economen — en zeker buitenlandse economische adviseurs — zich op het standpunt, dat deze beslissing tot de verantwoordelijkheid van de betreffende beleidsvoerders hoort. Maar, evenzeer als deze beleidsvoerders over de economische mogelijkheden voor en consequenties van hun beleid economisch advies vragen, lijkt het ons wenselijk dat zij zich mede baseren op concrete informatie van sociologen omtrent de sociale situatie en de sociale implicaties van hun mogelijk beleid, in het bijzonder bij de vaststelling van de groei in de 'sociale' sector en bij de selectie van projecten. Over de mogelijkheid het proces van het

⁴ In dit geval is hun invloed in rekening gebracht doordat de coëfficiënten en constanten in de vergelijkingen, die de samenhang van de variabelen in het model beschrijven, uit gegevens in het verleden zijn berekend.

tegen elkaar afwegen van conflicterende doeleinden uit de sfeer van willekeur te halen en te komen tot het duidelijk toekennen van onderlinge gewichten aan de doeleinden breken economen zich vaak het hoofd, en bijdragen van sociologen hierover zouden welkom zijn.

In het algemeen vermoeden wij, dat de mogelijkheid van een bijdrage van sociologen duidelijker wordt, naarmate de fasen gedisaggregeerder en concreter worden, i.h.b. dus in de microfase en de implementatiefase. Het zou kunnen zijn dat door het vermogen van de socioloog om meer vanuit de groep dan vanuit de individuele mens — zoals de econoom doet — te denken daar de meeste vruchten afwerpt, terwijl op dit niveau ook het rekening houden met het groepsgedrag bij de hantering van instrumenten het meest vruchtbaar is. Voorlichting, als instrument gehanteerd, zowel op lokaal als nationaal niveau, zou ook goed sociologisch advies kunnen gebruiken. Het zou wel eens kunnen zijn dat in het algemeen een mogelijke verwaarlozing van de implementatie-planning-fase door economische planners en beleidsplanners de aandacht voor de mogelijke bijdragen van sociologen heeft verzwakt.

Tenslotte zij gesteld dat er waarschijnlijk een groot terrein voor sociologen en sociale werkers is waar betrekkelijk los van wat economisch gepland wordt kan worden gewerkt. Het is de kunst juist bij de organisatie van de planning en uitvoering die onderdelen die weinig of niet van elkaar afhankelijk zijn gescheiden en zelfstandig te laten werken en alleen waar nodig te coördineren. Zo is het denkbaar dat de sociale implicaties van het ontwikkelingsproces een sociologische begeleiding wenselijk maken, die bij inpassing in een economisch plan onvoldoende aandacht zou krijgen, omdat de terugkoppeling naar economische variabelen niet sterk is. Het kan de economische adviseur niet onverschillig laten als van welke kant ook mogelijkheden worden geopend de pijnlijke bijverschijnselen van het ontwikkelingsproces in de vorm van sociale en geestelijke ontworteling op te vangen, waartoe hij zelf maar in zo geringe mate in staat is.

COMMENTAAR OP COMMENTAAR

Terwille van de duidelijkheid zullen wij slechts een enkel punt uit het commentaar van Pronk en Waardenburg naar voren halen, voornamelijk om het verschil in uitgangspunt nog eens te illustreren.

Onze opponenten karakteriseren de rol van de ontwikkelingseconoom als die van een technisch adviseur bij het opstellen van een plan, d.w.z. in de voorbereidende fase. Het is zijn taak de doeleinden van de overheid te concretiseren en te operationaliseren, vervolgens aan te geven welke instrumenten de overheid kan hanteren om deze doeleinden te verwezenlijken. Het plan is nu klaar en hoeft alleen nog te worden uitgevoerd.

Inschakeling van sociologen in de implementatie-planning — wij menen overigens dat het onjuist is om dit als een afzonderlijke fase te onderscheiden — zou evenwel tot drastische herziening van het aldus geformuleerde plan leiden, omdat meestal de wil, de mogelijkheid of de vaardigheid tot beheersing van de uitvoering niet of slechts in beperkte mate aanwezig is. Het zijn factoren als deze die in het planningsschema worden verwaarloosd en de perfecte berekeningen der economen zijn op drijfzand gebouwd zolang hierin geen verandering komt.

De oplossing van economische problemen vergt sociale veranderingen die door politieke actie tot stand komen, aldus Hanson.¹ Van sociologen kan worden verwacht dat zij de kans op politieke actie en de richting van de sociale veranderingen zullen voorspellen. Adviezen geven om de beheersing van de planuitvoering te verzekeren ligt echter veel gevoeliger dan aanbevelingen doen in het technisch-economische vlak. De noodzaak in te zien van structurele en culturele veranderingen is iets anders dan voorstellen te doen tot wijziging van sociale posities en relaties, van normen en waarden. In ieder geval zal het voorbehoud dat sociologen daarbij willen maken groter zijn naarmate de noodzakelijk geachte veranderingen een meer ingrijpend karakter dragen. Door te abstraheren van het politieke kader en van de sociale structuur van een samenleving wekken ontwikkelingseconomen de indruk dat hun analyse niet alleen zuiver technisch maar ook volkomen objectief is, temeer omdat zij keuzeproblemen aan het beleid overlaten. Eventuele moeilijkheden die bij het opstellen van het plan niet zijn voorzien, zouden in de fase van implementatie door sociologen kunnen worden opgelost. Hieruit blijkt dat sociologen beleidsverantwoordelijkheid wordt toegekend voor plannen die door economen zijn opgesteld, een beleidsverantwoordelijkheid die anderzijds de economen zich zorgvuldig ontzeggen!

J. C. BREMAN en E. W. HOMMES

BOEKBESPREKINGEN

Towards a Strategy for Development Co-operation, with special Reference to Asia

H. B. Chenery, F. Baade, J. Kaufmann. I. M. D. Little, L. H. Klaassen en J. Tinbergen.

Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam 1967, 104 pp.

De bijdragen in deze publikatie zijn alle van de hand van economen. Sociologen mogen nog niet meedoen aan een bezinning over een ontwikkelingsstrategie. Sociologische factoren, zo constateert Tinbergen namelijk, zijn niet voldoende gekwantificeerd waardoor naar hun invloed op het ontwikkelingsproces slechts kan worden geraden. De beperkingen van sociologen toegevend, en dan niet alleen op dit punt, lijken anderzijds de economen te zeer verdiept in de magie van modellenbouw om met recht een eigen ontwikkelingsstrategie en het daarop afgestemde hulpverleningsbeleid te kunnen ontvouwen.

Het meest belangwekkend is wel de bijdrage van Chenery (*The effectiveness of foreign assistance*) die voorrekenet dat meer kapitaalshulp een groter effect zou sorteren en uiteindelijk ook voor de ontwikkelde landen zelf minder kostbaar zou zijn. Baade (*Agricultural Problems of Turkey, Pakistan, and India*) trekt uit de stagnerende agrarische produktie in India de conclusie dat de westerse landen hun voedselproduktie moeten opvoeren. Een 'voedsel voor vrijheid' wet die in de V.S. al is afgekondigd, bepleit hij ook voor Europa om de te verwachten tekorten in India te kunnen opvangen. Het is een weinig genuanceerde benadering van een ingewikkeld probleem. De verdeling van de wereld in welvaartsproducenten en armoedeconsumenten zou bij uitvoering van dit voorstel alleen maar worden

¹ A. H. Hanson, *The Process of Planning*, p. 28.